

“Heydər Əliyev: Şəxsiyyətin miqyası və missiyası”

AMEA-nın dəyərli elmi töhfəsi

I MƏQALƏ

İdeya

AMEA-da “Heydər Əliyev: Şəxsiyyətin miqyası və missiyası” (Bakı: Elm, 2025, - 612 s.) adlı monoqrafiya yazılmışdır. Monoqrafiyanın ideya müəllifi AMEA-nın prezidenti, akademik İsa Həbibbəyliydir. O, monoqrafiyanın nəzəri, konseptual və metodoloji əsaslarını da müəyyən etmişdir. Əsərin ideyasının yüksək elmi səviyyədə reallaşması üçün AMEA prezidenti onun struktur-funksional quruluşunu vermiş və məntiqi süjetini müəyyənləşdirmişdir. Bunlar monoqrafiyada bir neçə müəllifin mövzunu vahid məntiqi prizmada tədqiqini sintez etməyə imkan vermişdir. Nəticədə, Azərbaycan elmində Ulu öndərin tədqiqinə həsr edilmiş mükəmməl əsər meydana gəlmişdir.

Əsərin əsas qayəsi Ümummilli liderin bir şəxsiyyət kimi müxtəlif aspektlərdə dərin, əhatəli və daim təkmilləşdirilə bilən elmi tədqiqinə start verməkdən ibarətdir. Tədqiqat istiqamətinin bu cür müəyyən edilməsini həm aktuallıq, həm də dövlətçilik baxımından olduqca düzgün və səmərəli hesab edirik.

Birincisi, Heydər Əliyev bir şəxsiyyət, dövlət xadimi və lider kimi, Azərbaycan xalqı, dövləti və siyasəti üçün çoxaspektli fəaliyyət göstərərək, əvəzədməz töhfələr verən dahidir!

İkincisi, Ulu öndər müasir dünya siyasətində elə bir zirvədir ki, yalnız tarixdən ona baxmağın deyil, həm də Heydər Əliyevdən “tarixə baxmağın” zəruriliyinin aktuallığına şübhə yoxdur. Yəni Ümummilli liderin şəxsiyyəti və fəaliyyətinin tarixi qiyməti ilə özünün verdiyi bəşəri töhfələr harmoniya təşkil edir, bir-birini tamamlayır. Obrazlı desək, Heydər Əliyev müasir dünya siyasəti ilə konkret Azərbaycan siyasətinin “yeni mənalara yaranan kəsişmə sahəsində bərqərar olmuşdur”!

Bu ideya təşəbbüsünün mühüm aspekti Ümummilli liderin şəxsiyyət və siyasəti xadim, dövlət başçısı və lider kimi ciddi və dərin elmi tədqiqi uzun müddət davam etməli olan proses olması ilə bağlıdır. AMEA prezidenti monoqrafiyanın ideyasının nüvəsində məhz bu tezişi görür! Yəni vurğulanan anlamda monoqrafiya yekun deyil, başlanğıcdır.

Bu qənaət kitabın ideyasında iki fəlsəfi və siyasəti-nəzəri anlamı vacib olan faktorun – “şəxsiyyətin miqyası” və “şəxsiyyətin missiyası”nın qarşılıqlı əlaqədə tədqiq edilməsinin əsas yer tutması kontekstində də əsaslı görünür. Məsələnin bu tərəfi monoqrafiyanın “elmi aktuallıq yükünün” adekvat dərk edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Doğrudan da, “miqyas” və “missiya” anlayışlarını dahi insanların məhz şəxsiyyətlərinin fəlsəfi, elmi və politoloji dərkinə necə uğurlu proyeksiya etmək olar? Çünki “miqyas”, əsasən, fiziki, coğrafi, riyazi və digər konkret elm sahələrində məmunlaşmış termindir. Onun sosio-hümanitar sahəyə kateqoriya kimi proyeksiyası əsaslı yanaşma tələb edir. “Missiya” anlayışı da tarixdən məlum olduğu kimi, müxtəlif mənalarda işlədilir. Məsələn, dini təlimlərdə “missionerlik” kimi bir anlam vardır. Bundan başqa, fəlsəfədə, sosiologiyada, kulturologiyada, ədəbiyyatda “missiya”nın müxtəlif məzmun çalarlarına rast gəlmək olar.

Bunlarla yanaşı, keçən əsrin 70–80-ci illərində Qərb liderologiyası və ümumilikdə politologiyasında liderliyin miqyası və missiyası anlayışlarından istifadə olunmuşdur. Nümunə kimi, məşhur fransız politoloqu Jan Blondelin “siyasi lider”, “milli lider”, “ümummilli lider” anlayışlarını təhlili zamanı fəaliyyətin miqyası və missiya məsələsini qismən araşdırmışdır. Bu za-

man o, Qərb politoloqlarının bu məsələyə dixotomik (yəni yalnız iki əsas faktorun qarşılıqlı müqayisəsinə əsaslanan tədqiqat metodu) qoyulmasını qüsurlu saymışdır. Nümunə kimi, J.Blondel XX əsrin ikinci yarısının tanınmış siyasi nəzəriyyəçiləri olan R.C.Takerin, J.M.-G.Barnsın, Q.Peycin ideyalarını liderin şəxsiyyəti – ünsiyyəti – ətraf mühit kontekstində tənqidi təhlil edir.

Postsovet məkanı ölkələrində də siyasi lider, milli lider, ümummilli liderliyin nəzəri müqayisəsi zamanı şəxsiyyət və fəaliyyətin qarşılıqlı münasibətlərinə müraciət olunur (məsələn, qazaxıstanlı politoloq D.A.Kaletayev). Azərbaycanda akademik İsa Həbibbəylinin 2019-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində dərc edilmiş “Ümummilli liderlik: miqyası və missiyası” məqaləsində maraqlı təhlil aparılmışdır.

Biz bu məsələnin üzərində detallı dayanmaq fikrində deyilik. Sadəcə, onu göstərmək istəyirik ki, lider, onun şəxsi keyfiyyətləri, kommunikaabelliyyəti və situasiyalarda atdığı addımların miqyası və missiyası məsələsi elmi baxımdan trivial deyildir, əksinə, tədqiqinə hələ də ciddi ehtiyacı olan mürəkkəb prosesdir.

Sonuncu tezis məzmunu işığında monoqrafiyada bu cür mürəkkəb nəzəri və metodoloji özəlliklərə malik mövzunun araşdırılması üçün, zənnimizcə, optimal çıxış yolu seçilmişdir. Belə ki, əsərdə şəxsiyyətin miqyası və missiyası mürəkkəb və ümumi fəlsəfi-elmi aspektdə deyil, Ümummilli liderin çoxşaxəli fəaliyyətində şəxsiyyətinin rolu kontekstində konkret faktlar əsasında tədqiq edilmişdir. Bu zaman əsərin çox mühüm üstünlüklərindən biri kimi, fəlsəfi, filoloji, siyasi, geosiyasi, psixoloji, informasiya, tarixi, ideoloji, kulturoloji, təhsil, coğrafi aspektlərin mövzunun təhlili baxımından bir-birini tamamlamasını vurğulamaq olar. Bu özəllik monoqrafiyanın semantik “məkanı”nda struktur özəllikləri və təhlilin ortaq məntiqi süjetində ifadəsini tapmışdır. Onu da vurğulayaq ki, əsərin bu məziyyəti “Nəticə” hissəsində elmi cəhətdən yığcam, obrazlı və ümumiləşdirilmiş formada əks etdirilmişdir (nəticəni akademik İsa Həbibbəyli yazmışdır). Qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlər üzərində geniş dayanmağa ehtiyac vardır.

Monoqrafiyanın semantik “məkanı”

Əsəri Heydər Əliyev şəxsiyyətinin tədqiqində fənlərarası yanaşmanın maraqlı nümunəsi kimi qəbul etmək olar. Burada müasir elmi araşdırmalar üçün faydalı hesab edilən kollektiv yaradıcı komandanın əlamətlərini görürük. Onun başlıca özəlliyi vahid tədqiqat mövzusuna fərqli elmi prizmalardan ortaq məntiqi çərçivədə yaradıcı yanaşmadan ibarətdir. Yəni müasir elmi kriteriyalara cavab verən kollektiv yaradıcı fəaliyyət həmin monoqrafiyada əyənilmişdir. Bu anlamda yaradıcı kollektiv komandanın əsərin semantik “məkanı”nda aktuallaşdığını deyə bilərik. Onun əhəmiyyətli tərəflərindən biri aktuallaşmadan reaktuallaşma (təkrar-təkrar tətbiq edilmə) mərhələsinə keçid üçün geniş nəzəri, konseptual və metodoloji imkanların olması ilə bağlıdır. Bu imkan monoqrafiyanın semantik sahəsinin məna və quruluşca heterogen (qeyri-bircins) olması sayəsində yaranmışdır. Semantikanın üstünlüyü də həmin kitabda məhz bu keyfiyyətlə bağlıdır. Onun izahını verək:

Kollektiv müəllifli çox sayda monoqrafiyalar yazılır. Lakin müxtəlif səbəblərdən onların heç də hər birində tədqiqat predmetinin özəllikləri ilə bağlı gələnən qənaətlər, araşdırma semantikasi, həm də onun metodologiyasının fərqli cəhətlərinin sintezi fonunda görünür. Bu monoqrafiyada isə ideya və onun araşdırılmasının

elmi məqsədi elə müəyyən edilmişdir ki, tədqiqat prosesinin qeyri-bircinsliyi ilə gələnən qənaətlərin məzmunu vahid semantik “məkan”da bərqərar olmuşdur. Burada, təbii ki, müəlliflərin akademiklər, AMEA-nın müxbir üzvləri və elmlər doktorları olması da müsbət təsirinə göstərmişdir. Bu baxımdan monoqrafiyanı akademik elmi təfəkkürün intellektual sinerjisi kimi təsəvvür etmək mümkündür. Həmin sinerjinin Ulu öndərin zəngin şəxsiyyətinin müəyyən aspektlərinə işıq saldığına əminik! Onun elmi baxımdan ana xəttini isə əsərin məntiqi süjeti təşkil edir.

Əsərin məntiqi süjeti

Elmdə istənilən predmetin tədqiqi əsaslı məntiq (daha geniş anlamda rəsonallıq növü) tələb edir. Fəlsəfə tarixində elmi araşdırmaların rəsonallıq növündən ciddi surətdə asılılığı vurğulanmışdır. Yəni tədqiqatda alınan biliyin necəliyi, hətta “elmlilik dərəcəsi” onun hansı rəsonal çərçivədə baxılması ilə əlaqəlidir. Müasir elmin fəlsəfəsində və belə demək mümkündürsə, elmsünaslıqda rəsonallıqla yanaşı, sosial-mədəni faktorlar da biliyin qiymətləndirilməsi kriteriyaları sırasına daxil edilir. Bu monoqrafiyada isə vurğulanan elmi idraki (və ya koqnitiv) xüsusiyyətlərlə yanaşı, tədqiq edilən mövzunun xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi nəzərə alınmışdır. Onun, ən azı, üç səbəbini göstərə bilərik.

Öncə deyək ki, ümumiyyətlə, şəxsiyyət məsələsinin fəlsəfi və elmi araşdırılması mahiyyətə mürəkkəb dərkətmə prosesidir. Birincisi, qədimdən fəlsəfədə fərd, şəxs və şəxsiyyət insanın cəmiyyətdə fəaliyyəti kontekstində araşdırılmışdır. Bu yanaşma çərçivəsində fərqli nəticələr alınmışdır.

İkincisi, digər tədqiqat təcrübəsi şəxsiyyətə sırf psixoloji yanaşma ilə əlaqəlidir. Xüsusilə, analitik psixologiyada maraqlı qənaətlərə gəlinmişdir (Z.Freyd, K.Yunq, H.D.Lassuel və başqaları).

Üçüncüsü, XX əsrin əvvəllərindən isə siyasi liderliyin konkret psixoloji tədqiqi intensivləşmişdir. Hələ XIX əsrdə ingilis filosofu T.Karleyl “böyük insanlar nəzəriyyəsi”ni yaratmışdı. XX əsrdə liderliyin “şəxsi keyfiyyətlər nəzəriyyəsi” meydana gəldi. Bu, “böyük insan” nəzəriyyəsinə bənzəyir və əsasən, psixoloji keyfiyyətlərlə bağlıdır (R.Stoqdill, Z.Freyd, H.D.Lassuel və s.).

Bunlardan başqa, müxtəlif variasiyalarda şəxsiyyətin sosioloji, kulturoloji, tarixi və s. tədqiqi məlumdur. XX əsrdə şəxsiyyətin tədqiqinin amerikalı və fransız məktəbləri formalaşmışdır. Fransızlar yaradıcı şəxsiyyəti ancaq şəxsi keyfiyyətləri kontekstində öyrənməyə üstünlük verirlər. Amerikan məktəbində isə şəxsiyyətin yavaşdan itirəndən sonra fəaliyyətinin təhlilini də önəmli sayırlar. Hər bir halda dahi şəxsiyyətlərin öyrənilməsi hələ də mürəkkəb və çətin məsələ kimi qalır.

Bunların fonunda monoqrafiyada Ulu öndərin şəxsiyyətinin onun miqyası və missiyasının qarşılıqlı əlaqəsində tədqiqinin xüsusi məntiqi süjet tələb etdiyi aydındır. Əsərin strukturunda (fəsilər, бүтүvlүkdə tərtibatın məzmunu və forması) məntiqi süjetin müəyyən aspektləri ifadə olunmuşdur. Ona iki prizmanın “kəsişmə sahəsi”ndə baxmaq olar.

Birincisi, fəsillərdə mətnin məzmununun müxtəlif aspektlərinin ifadəsidir.

İkincisi, mətnlərdən müəlliflərə baxış bucağı altında tədqiqin məntiqi özəllikləridir. Birinci məqdanı mətnə keçidi ifadə edirsə, ikinci məqdan müəllifə baxışdır.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru